

УДК [930.2:355.48(470+570:477)“2022/2024”]:177.7
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.04.865>

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЗВИЧАЇВ ВЗАЄМОДОПОМОГИ В УМОВАХ ВІЙНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНОІСТОРИЧНИХ СВІДЧЕНЬ 2022—2024 рр.)

Юлія КРИКУН

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0175-4352>

кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу мистецтвознавства і фольклористики,
Державний науковий центр захисту культурної спадщини
від техногенних катастроф,
просп. Берестейський, 56, 03056, Київ, Україна,
e-mail: juliya.s.krykun@gmail.com

Yulia KRYKUN

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0175-4352>

Candidate of Historical Sciences,
Head of the Art History and Folklore Department,
State Scientific Center for the Protection
of Cultural Heritage
from man-made disasters,
56, ave. Beresteyskyi, 03056, Kyiv, Ukraine,
e-mail: juliya.s.krykun@gmail.com

ACTUALIZATION OF CUSTOMS OF MUTUAL SUPPORT DURING THE WAR (BASED ON ORAL HISTORY TESTIMONIES OF 2022—2024)

У ході певних історичних обставин, особливо катаклізмів (в умовах війн, голодоморів, техногенних катастроф тощо) відбувається зміна норм поведінки, міжлюдських стосунків, цінностей та життєвих пріоритетів. Люди по-різному поводять себе в екстремальних ситуаціях, зокрема, в умовах війни, проте очевидно, що відбувається актуалізація звичаїв взаємодопомоги та взаємопідтримки. Метою статті є спроба охарактеризувати зміни соціальних норм та морально-етичних цінностей на прикладі двох досвідів переживання сучасної російсько-української війни в межах країни (на окупованій території) та поза її межами (Польща). Також у статті здійснено короткий огляд впливу війни в таких основних життєвих сферах: соціальній, сімейній, релігійній.

Основною джерельною базою стали усноісторичні свідчення про війну. Зокрема, інтерв'ю з жителями деокупованих територій Київщини, які пережили окупацію російських військ в перші місяці повномасштабного вторгнення (лютий — початок квітня 2022 р.) та з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), які виїхали з окупованих та територій поблизу бойових дій (Південь та Схід України). Також, джерелами стали інтерв'ю з українськими біженками, які знайшли прихисток від війни у Польщі. Завдяки зібраній джерельній базі можна порівняти досвіди війни українських переселенців з тією категорією населення, хто залишився вдома, в Україні.

Методи дослідження: усноісторичний, автобіографічний, історико-порівняльний, систематизації й узагальнення.

Ключові слова: усна історія, окупація, міграція, норми поведінки, колективна взаємодопомога, сім'я, морально-етичні цінності, українці.

In the course of certain historical circumstances, especially cataclysms (in the conditions of wars, famines, technological disasters, etc.), there is a change in the norms of behavior, interpersonal relations, a change in values and life priorities. People behave differently in extreme situations, in particular, in conditions of war, but it is obvious that there is an actualization of the customs of mutual support. We all witnessed the war, but most of all the difficulties were felt by the displaced persons — internal and temporarily displaced persons who are forced to adapt to the new environment, etc., and most of all those who survived the occupation and adapted to new, sometimes extremely difficult, living conditions: «In the twenty-first century we will again hide in basements, cook at the stake and see so much destruction, death!». Now it is important to find common and different experiences of experiencing the war of those who stayed at home and had to migrate to other countries, saving their lives and their relatives.

The aim of the article is to try to characterize changes in moral and ethical values and social norms, in particular, on the example of experiencing the modern Russian-Ukrainian war within the country (in the occupied territory) and outside it (Poland). The article also provides a brief overview of the results of the impact of the war in the following main spheres of life: social, family and religious.

The main methods of research: oral history, autobiographical, systematization, historical and comparative.

Keywords: oral history, occupation, migration, norms of behavior, collective support, family, moral and ethical values, Ukrainians.

Вступ. У ході певних історичних обставин, особливо катаклізмів (в умовах війн, голодоморів, техногенних катастроф тощо) відбувається зміна норм поведінки, міжлюдських стосунків, цінностей та життєвих пріоритетів. Люди по-різному поводять себе в екстремальних ситуаціях, в умовах війни. В різні часи важливу роль відігравала громадська і сусідська взаємодопомога, багато у чому вона збереглася й трансформувалася сьогодні. Внаслідок воєнних дій росії на території України життя багатьох українців різко змінилося. Ми усі стали свідками війни, проте найбільше складнощів відчули переселенці — внутрішні та тимчасово переміщені особи, які змушені адаптуватися в новому «чужому» середовищі тощо й найбільше ті, хто пережив окупацію та пристосовувався до нових, часом надскладних, умов життя: «В двадцять першому столітті ми знову будемо переховуватись у підвалах, готувати їжу на вогнищі і бачити стільки руйнувань, смертей!» [1]. Зараз важливо віднайти спільні та відмінні досвіди переживання війни тих, хто залишився вдома та змушений був мігрувати до інших країн, рятуючи своє життя та своїх рідних.

Метою статті є спроба охарактеризувати зміни соціальних норм та морально-етичних цінностей на прикладі двох досвідів переживання сучасної російсько-української війни в межах країни (на окупованій території) й поза її межами (Польща). Також у статті здійснено короткий огляд впливу війни в таких основних життєвих сферах: соціальній, сімейній, релігійній.

Основною джерельною базою стали усноісторичні свідчення про війну. Весною 2022 року я розпочала записувати інтерв'ю з жителями деокупованих територій Київщини, які пережили окупацію російських військ в перші тижні повномасштабного вторгнення, та з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), які виїхали з окупованих та територій поблизу бойових дій (Південь та Схід України). Імена респондентів, які пережили окупацію, не подано в списку джерел з етичних міркувань. Також завдяки отриманій стипендії (лютий, 2024 р.) від Центру діалогу Юліуша Мєрошевського «Місяць в Польщі» я записувала інтерв'ю з українськими біженками, які знайшли прихисток від війни у Польщі. Завдяки зібраній джерельній базі можна порівняти спільні та відмінні досвіди війни українських

переселенців з тією категорією населення, хто залишився вдома, в Україні. Наприклад, обидві категорії втратили свій дім; змушені пристосовуватися до нових умов життя, часто починати все спочатку; кожен має свій досвід взаємопідтримки на місці: сусідської, громадської вдома або за кордоном. Також для порівняння життя повоєнного періоду поліського села часів Другої світової війни й сьогодні я використала власні записи в історико-етнографічних експедиціях Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф на Східному Поліссі.

Відзначу ряд наукових доробків, присвячених дослідженню війни, зокрема, книга О. Тєлипської [2] усних свідчень про життя внутрішньо переміщених осіб у власній країні. А також польські дослідження про українських «автохтонних/місцевих» мігрантів, які становлять українську діаспору й тих, хто перемістився, після початку повномасштабного вторгнення (2022 р.) [3], та стаття про сучасні виклики для переселенців в новому середовищі [4]. Окремі публікації-дослідження воєнного повсякдення, зокрема про згуртованість громади на окупованих територіях в перші дні війни, — це статті А. Панкової та О. Боряк [5], О. Васяновича [6] та ін. Збірник матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21—22 лютого 2023 р.) «Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи» [7], у якому українські науковці в своїх статтях діляться власними рефлексіями щодо методології наукової роботи в умовах воєнного стану. Також на сторінках міжнародного інтелектуального часопису «Україна модерна» запроваджено рубрику «У вирі війни», де розміщуються дослідження, нотатки, щоденники, інтерв'ю тих і про тих, хто опинився у вирі історичних подій під час російсько-української війни [1; 8]. Та збірка репортажів суспільно-культурного проекту Українег деокупованими територіями України у 2022 р., де опубліковані інтерв'ю, розповіді про власний досвід людей, які пережили окупацію [9].

Основні *методи* представленого дослідження: усноісторичний, автобіографічний, історико-порівняльний, систематизації й узагальнення.

Основна частина. Соціокультурні норми та взаємини в українській сільській громаді споконвіку ґрунтувалися на традиційній громадській і сусідській допомозі, яка багато у чому трансформова-

лася й існує сьогодні, особливо в умовах воєнного часу відбувається актуалізація звичаїв взаємодопомоги. Загалом нормативна поведінка — це набір уявлень, стереотипів, гендерних ролей тощо, що відповідають певним соціальним нормам та регулювалися звичаєвим правом. Протягом кінця ХІХ ст. і до 80-х років ХХ ст. відбувається трансформація уявлень про традиційну нормативну поведінку під впливом різних зовнішніх факторів: війн, голодоморів, утвердження радянської системи тощо. Сьогодні, в умовах війни, відбуваються очевидні зміни у всіх сферах життя і важливим пріоритетом стає згуртованість людей. З перших днів повномасштабного вторгнення росії, українці почали об'єднуватися в групи та громади, в яких існували певні правила та обов'язки: «Там, де бракувало організації, все самоорганізовувалося» [9, с. 16]. Спочатку окупаційна влада на місцях встановлювала свої правила поведінки; а також не було жодного алгоритму дій, щоб гарантовано убезпечити себе та облаштувати свій життєвий простір.

Українці, які залишалися увесь час на окупованій території, об'єдналися заради однієї мети — вижити самому і допомогти вижити іншим. Повсякденне життя людей почало формувати нові норми соціальної поведінки, які забезпечували життєдіяльність й основними щоденними завданнями мирних жителів стали: облаштування укриття, місць приготування їжі, гігієни, комунікації тощо: «Двоє бабусь 70 і 77 років, шестеро котів, яких залишили сусіди — моя відповідальність. Ми повинні вижити. Вижити без світла, тепла, газу, інтернету, телефонного зв'язку. Потрібно навчитись рубати дрова, розводити багаття, готувати на вогнищі їжу. Ми повинні пройти цей життєвий квест» [1]; «Ми ділилися усім, що є. В мене була подружка Маша, вона привезла нам свічки, їздила на скейті — а я їй картоплю, буряк, моркву...» [10]. Більшість свого часу люди проводили в укриттях (бомбосховищах, підвалах будинків, льохах, погребях тощо): «У Вінниці ми облаштували підвал. Це перше, що ми зробили, коли приїхали (24.02.2022. — Ю. К.). Вже було надвечір, як ми усі з'їхались. І підвал у нас був не дуже глибокий, але ми там прибрали, винесли все зайве, настелили на лави — повністю все облаштували...» [11]. Таким чином, вибудовуються колективні стосунки в

межах спільного простору — це місця взаємної підтримки та безпеки, що забезпечують головні потреби життєдіяльності.

Загалом міський та сільський простори в умовах окупації мають свої особливості. Відзначу, що село — це простір, де проживають знайомі між собою люди, і саме це уможливило використання тих звичаєвих норм, які «негласно» історично сформовані в побуті: «Світло пропало, газ пропав, вода пропала. І почали їздити танки вже. Ми сиділи в погребі, а через дом був колодязь і ми городами по черзі бігали набирати воду... А ще, попробували дірки в заборі і бігали по городу від сусідів до дому, коли хоч трохи стихало» [12]. Щодо міської місцевості — це інший громадський простір, в якому об'єдналися й, можливо, вперше тісно відбувалася комунікація з людьми на одній території (сусідів однієї вулиці, мешканців одного будинку, сусідів на поверсі тощо), від яких також залежало життя кожного, хто опинився поруч: «В звичайному житті люди не помічають один одного. Ми не знаємо, хто живе поруч, ми не вітаємось з сусідами, ми живемо самі по собі. Але екстремальні ситуації все змінюють. Люди гуртуються, намагаються один одному допомогти, один одного зрозуміти» [1].

У містах та селищах іншим не менш важливим спільним громадським простором стає двір — місце облаштування майданчику біля будинку для приготування їжі: «Ми готували один раз на день загальний обід, спочатку готували кожен сам собі на своїх продуктах. Але, коли продукти почали закінчуватися, то ми зібрались у дворі і вирішили якось готувати спільно — знесли всі продукти в одне місце, в підвал, тому що не знали на скільки це все затягнеться» [13]; «Як не хватало, то да, то пекли хліб. А шо... Закваску — дець у когось залишились дрожжі сухі — закваску зробив і тоді вже вистачало» [6, с. 46]. Отже, об'єднання громади та спільні дії рятували життя: «Було таке, що хтось уміє пекти добре. У нас же палучилось так: не було вади, не було света, але у деяких будинках був газ. Люди пекли в духовках і виносили пиріжки, виносили на вулицю воду, каву пити. Діти всі кричали: «Бабушка, піражок!». Тому що бабушки пекли пиріжки і роздавали людям» [14]; «Я набирив у два термоси гарячу воду й носив

цим пенсіонерам, бабушкам гарячу воду. Вони собі чайок самі робили. Ну, і плюс їжу. Зранку готували ми загальний обід, ну, в основному, жінки. Чоловіки займались побутом в основному — це вода, дрова, знайти бензин, щоб запустити генератор...» [15]. Такі умови змусили населення згадувати давні практики життєзабезпечення [7, с. 8]: «В погребі холодно, а в хаті ще холодніше... Сусіди поставили мангал і воду кип'ятили, я бігла просила кип'яток. Дак кажу, Боже, я ніколи не думала, що буду просити і кип'яток такий смачний...» [12]. Крім того, сьогодні використовуються такі давні звичаї, як, наприклад, «позичання вогню». Такий звичай до повномасштабного вторгнення записано в історико-етнографічних експедиціях на Чернігівщині. Він практикувався місцевими жителями під час німецької окупації за часів Другої світової війни і називався «позичати» або «добувати» вогонь: «От мати встає утром — запах тряпки де-то, хто-то уже ніс агонь — туди ана іде, щоб позаймствувать, тряпку запалить і несе дадому. Ну, агню не було в вайну...» [16]. Хоча пройшло понад 70 років, але спостерігаємо подібну ситуацію й нині в окупованих російськими військами українських містах/селах: «А тут оце в сусідній хаті була піч і ми там пекли хліб, і варили їсти, а хто молодший приходив — розігрівав кірпичі на нашому вогні, і поруч окремо готували собі їжу» [12]. Так само в нагоді стають різні практики лікування, адже на окупованих територіях за відсутності світла, тепла, води люди хворіли й часто лікування відбувалося в домашніх умовах, народними методами. З розповіді жительки селища Макарів Київської обл., пенсіонерки, колишньої медпрацівниці [17]: «Я як уходила з роботи, то взяла з собою скальпель, в мене була самогонка. То я в самогонці його подержала, новокаїн був, шприци були, то я обезболювала. Бачила раніше, як це робили в операційні дівчата ія так робила... А тут дальше жінка заболіла, ну я не вмю бронхіт слухати, але якось послушала її і почала лікувати народними методами, ну, редисом, трави які були... Але це ж вона полічища і лягає в холодній хаті і знову хворіє...».

Крім того, після 24 лютого 2024 року окремим спільним простором комунікації і взаємопідтримки стають й місця евакуації людей. Евакуація із на-

вколишніх передмість Києва, де агресивно наступали російські військові відбувалася в дуже небезпечних умовах. Проте навіть за таких обставин в першу чергу допомагали дітям та старшим членам громади: «Коли приїхала ця машина — бабулі наші сіли, ми почали завантажувати з товаришем свої речі в багажник, і котів туди вантажили. На перше сидіння сіла Лідія Федорівна, їй сімдесят сім років. На заднє сидіння сіла Тамара Іванівна, сімдесят років. Та якраз два місяця для нас. І тут позаду я почув голос, каже: “Синочок! Ми також хочем їхати!”. Повертаюся — двоє пенсіонерів, чоловік і жінка. Вони, напевно, також чули, що може бути евакуація і що приїжджає така машина, і вони в останній момент підійшли на цю точку. Наші речі вже були завантаженими. Ну, я подивився на товариша і кажу їм: “Тоді вантажтесь!” і почав витягувати наші з товаришем речі» [15]; «Я пам'ятаю 3-го березня 2022 року ввечері вже бомбили окраїну Ірпеня. І тут мені дзвонить кума, каже: “Віка, я відчуваю, що треба їхати”. Ми виїхали на машині і все слухали вибухи навколо Ірпеня, нашу колону машин пропустили. Було дуже страшно, але найбільше я боялася за свою похресницю, я її не садила в автокрісло, а весь час закривала своїм тілом...» [18]. Люди, які змогли евакуюватися, дозволяли в своїх помешканнях брати залишені харчові запаси, батарейки, свічки тощо: «Сусідка залишилася, то вона тут варила, пекла хліб. Кажу: “В мене все є там, то ти нічого не стісняйся, генератор єсть, електроенергія єсть, включай і все роби”. То вона тут пекла усім хліб... У мене було багато дров. Ну і сусіди, що лишалися іпользовали їх» [19]. Натомість головним завданням сусідів, які залишилися в окупації, був догляд за покинутими домашніми тваринами: «Ось тут навпроти була велика собака, алабай, її забрали з собою, а маленька їх осталася, то оце ж уже я кормила» [17] та догляд за покинутими будинками: «У нас дома (Запорізька обл. — Ю. К.) такий райончик — всі друг за дружку, друг другу допомагають. У мене подружка залишилася, приглядає за моїм домом. У неї пожар дома случився, а в неї син є, у третій клас ходить. Вона живе у мене і дивиться одночасно за домом і за собаками. Я їй грошима допомагаю і продукти відсилаю» [20].

Також сусіди самоорганізувалися на місцях охороняти навколишню територію та будинки від мародерства: «Наш будинок у районі — це не центр міста (м. Вінниця — Ю. К.), але це досить тихий спальний район міста, де низькі будинки, такий кварталчик, в якому практично всі один одного знають. І, коли з початком війни до нас приїхало дуже багато чужих людей, підходили наші сусіди та з'ясовували: хто це і звідки... Це була наша безпека» [11].

Отже, як свідчать матеріали опитування, нині спостерігаємо стійке й тривале збереження звичаїв дружності й самопомочі в громаді, сусідських та громадських взаємин. Загалом завдяки людській небайдужості рятувалися й рятували життя оточуючих: «В один момент в село (с. Толокунь, Вишгородський р-н, Київська обл. — Ю. К.) прийшли рашисти з рушницями і ходили по всім хатам. Там і білоруси ходили, і росіяни, тобто вони були як два на два. Добре, що мій брат рибалка, бо без риби взагалі б не вижили. У нього була своя лодка, і він цю лодку вночі вивіз на воду, і після опівночі посадив дуже багатьох — свою дружину з дітьми, сестру дружини з дітьми, ще сімейну пару... багатьох посадив по максимуму, і вночі вони без світла, без нічого переправлялися на інший берег, так врятувалися» [21], також після військових дій сусіди допомагали відновлювати, ремонтувати житла: «Тут, що людей на цій улиці асталось, це сусіди, давай кришу ремантірувать. Чітирі снаряда в хату прілітело, кришу разнесло. Сразу начали памагать тамдругому... Оце в кучі как білі в акупації, так все друг другу й памагали — і да сіх пор так, ми даже от жилі, і нікадараньше так. Ну, драсьтє, пріветпрівет. А щас ми уже як родичі тут усе» [5, с. 41].

Окремо слід відзначити, що в перші тижні/місяці війни духовні осередки, православні церкви ставали місцями прихистку для населення та священнослужителі, попри постійну небезпеку, намагалися надавати допомогу місцевим жителям: «Відразу не була організована евакуація. «Я (священник. — Ю. К.) старався вдень робити по декілька ходок, вивозити людей за межі міста. У мене працювали сорок волонтерів кожен день, роздавали по тисячу пайків вдень, по вісімсот пайків кожен день і так два з половиною місці безупин-

но» [22]. Проте в російській окупації представники духовенства діяли по-різному. Так, є й протилежні випадки, коли під час військових конфліктів на окупованих територіях представники духовенства доволі часто надавали підтримку загарбникам. Загалом повсюдно на українських землях, де була окупація російськими військами, є зруйновані, спалені, знищені храми. Порівняння: навіть за німецького командування позитивним проявом були їхні дії щодо відкриття церков, які у 1920-ті—1930-ті роки були частково позакривані радянською владою. Російські агресори, в основному, руйнували храми ПЦУ: «Ту ж церкву не обстрілювали, бо то московська» [17], а також з метою залякування місцевого населення вбивали українських священників: «Самого першого убили у нас батюшку української церкви, щоб залякати людей, щоб ми не висовувались...» [23]. Натомість духовенство ПЦУ організували волонтерські штаби у храмах, куди місцеві жителі приходили погрітися, випити чаю, взяти гарячу їжу, підзарядити телефони тощо. Також складним завданням для священників на окупованих територіях було захоронення цивільних людей: «Багатьох людей відкопували при докогах, ми відкопували і діставали людей з підвалів. Ховать не було де, труни не було, ми в мішках привозили до нас, до церкви. Потім шукали труни, я просив з Івано-Франківської області... Я, як священник, як то кажуть, не був тільки священником, я був і копачем, і носієм... То було дуже страшно. Це в день було по сім-вісім похорон. І так місяць без зупину» [22].

Так само велику підтримку та допомогу надавали греко-католицькі та православні громади у Польщі, зокрема у перші дні війни при храмах проводилося розселення українських жінок з дітьми: «Ми приїхали у будинок, в якому жили сестри-службачки з костьолу. Це був такий дуже гарний, новий будинок з гарною кухнею, обладнаною усім необхідним. Нам дали свої кімнати, в яких були гарні рослини, було дуже чисто, чиста постіль, рушники... А ще кожні п'ять хвилин нас обнімали, бо там їх було чотирнадцять сестер... Такі приємні умови» [24]; «Тут (у Варшаві. — Ю. К.) є наші православні церкви і запрошують нашу молодь на недільні служби. Ну і теж після служби — чай, капачки, печиво, і все це на місці» [20].

Загалом, самоорганізація та адаптація в новому «чужому» середовищі, а також збереження власної ідентичності — таке неочікуване завдання постало перед великою кількістю українських жінок, які змушені були мігрувати після повномасштабного вторгнення країни агресора. Втративши свій дім, люди змушені були переміститися на більш безпечну територію в межах України або поза її межами. Неймовірна добросусідська підтримка на місці (в умовах окупації) рятувала життя, позаяк і наші іноземні сусіди — з перших днів війни рятували тисячі українських біженців.

Межа (умовний кордон) — завжди в українській культурі мала символічне та сакральне значення. Сьогодні в умовах війни кордон стає для українців місцем порятунку й безпеки в перші місяці війни: *«Я просто не пам'ятаю, як трималася, а поляки на кордоні роздали нам бутерброди. Це були не просто бутерброди — там була наклейка з українським прапором, так з душею все зробили. Потім вони почали заносити пакунки з їжею, солодощами. А потім волонтер пропонував пакети з засобами гігієни, м'які іграшки для дітей. Все було дуже продумано»* [25]; *«Ми приїхали і було вже темно, бо це зима, рано темніє, було дуже холодно. Хтось вже мав якусь інформацію, а в мене не було ніяких знайомих у Варшаві, я тільки стояла і плакала. Підійшла до нас дівчина-волонтерка через пів години і говорить, що не хвилюйтеся, ми вам допоможемо з житлом, все буде добре»* [24]; *«Досить багато наметів було на вокзалі (автовокзал Варшава Західна у м. Варшава. — Ю. К.), де можна було взяти безкоштовну їжу. Там була і медична палатка, там була палатка з одягом, де можна було взяти одяг. Якщо у тебе не було квитка, то разом з волонтерами можна було взяти безкоштовні квитки. А ще стояли хлопці, дівчата, які пропонували безкоштовно польських операторів і нам теж допомогли їй швиденько підключити, зареєструвати»* [11].

Російсько-українська війна триває до сих пір й внутрішньо та зовнішньо переміщені особи стикаються зі значною кількістю життєвих викликів. Не останній із них — інтеграція до нового соціального середовища, комунікації в новій громаді, в якій люди, що втекли від війни та знайшли прихисток, а також питання формування «діаспорної/спільної

культури» [3]. Сфери спільного побуту стають головним полем взаємного контакту, де важливо дотримуватися певних норм поведінки і взаємин: *«Повномасштабна агресія Росії проти України призвела до прибуття величезної кількості мігрантів до Польщі. Таким чином у нашій державі з'явився «третій український актор» поряд із нечисленною — якщо прийняти дані перепису — українською національною меншиною та економічними іммігрантами, які приїхали до Польщі, особливо після 2014 року...»* [4]. Загалом, якщо говорити про Польщу, то багатостолітні міжетнічні і міжконфесійні стосунки українців і поляків, які проживали на території з однаковими географічними, історичними, соціально-економічними умовами життя, сприяли розвитку процесів взаємного зближення в сфері звичаєвих норм буття тощо. Важливим чинником є історична пам'ять обох народів та близькість кордонів. Тому надзвичайно чуйна, потужна підтримка поляків дали змогу українцям якнайкраще себе почувати в новому середовищі та якнайшвидше адаптуватися до нових умов життя: *«Було таке і не раз, що я возила сина Макса на курси з польської мови і таке було не раз, що ми стояли на автобусній зупинці, і, наприклад, дідусь поляк запитував: “Ви з України?” І давав, просто діставав з рюкзачка, давав банан дитині і казав: “Хай здохне той Путін! Слава Україні!”»* [21]. Зі слів респондентів, також причиною допомоги українцям може бути вдячність за боротьбу і захист від можливого нападу країни агресора: *«Дуже велика була моральна підтримка, тому що я, коли потім спілкувалася з поляками, то вони все ж таки вважали, що на той момент Україна захищає їх»* [11].

Сучасна війна ще не має підсумків, але очевидно відбувається зміна гендерних ролей та видозмінення інституту сім'ї. За словами Євгенії, української мігрантки в Польщі, *«Я думаю, що це дуже сильний момент для кожного українця, бо сьогоднішня війна або об'єднала, або розділила сім'ї»* [25]. Таким чином, зараз відбуваються трансформації в сімейних відносинах, з одного боку — повернення до традиційних форм сім'ї — люди намагаються проживати звичайне життя у незвичайних умовах, що об'єднало сім'ї: *«У нашої мами будинок, чотирикімнатний будинок і нас приїхало... чотири сім'ї, було десять-дванадцять чоловік (з початком по-*

вномасштабного вторгнення приїхали у м. Вінницю. — Ю. К.). У нас була така велика традиційна сім'я... Виходить, що у нас тут були дочка, невістки — на кухні чотири господині. Мама моя так ніколи сильно владу не узурпує... Мені запам'яталося, що я варила борщ у відрі, але він закінчився на другий день. Також варила плов, такий був казан величезний на 12 літрів і так само цей плов дуже швидко закінчився. Ми готували всі разом, тому що виходить ми зовсім близькі люди. Була моя невістка, моя братова, моя зовиця та їхні сім'ї» [11].

З іншого боку, війна зруйнувала звичні для жінок та чоловіків моделі поведінки. Однією з головних змін у ролі жінок стає одноосібна відповідальність, що особливо відчули на собі переміщені жінки, яким доводиться самостійно приймати рішення щодо своїх дітей й спонукає взяти на себе низку нових ролей та обов'язків — відповідальність за інших членів сім'ї, сімейний дохід тощо: «Колись в дитинстві дідусь розказував історії про Другу світову і я думала, як моя бабуся була відповідальна за п'ятьох дітей... Я тоді думала, Боже, все на собі несла жінка, а чоловіки на війні. А зараз жінки, які тут (в Польщі. — Ю. К.) без чоловіків, то на них вся відповідальність так само» [21].

Отже, українки, які нині приміряють на себе нові ролі та перебувають в іншому культурному середовищі, однозначно змінюються. Внаслідок вимушеного переміщення українських жінок за кордон та в сім'ях військовослужбовців чи не одним з головних питань залишається травматичним дитячий досвід війни: «Діти страждають від цього, особливо, коли тут папа залишається, в Україні залишається папа. Мої діти плакали кожен день, вроді вже не маленькі, знаєте, чотирнадцять років. Плакали: папа, все, папа, додому. Наші діти зараз страждають сильно...» [20]. Крім того, втрачається традиційна міжпоколінна взаємодія, пряма комунікація між молодшими і старшими членами родини, що впливає на традиційний механізм трансляції знань від старшого до молодшого покоління.

Висновки. Повсякденне життя кожного українця зазнало величезних змін, до яких ніхто не був готовий. Вже третій рік ми намагаємося пристосуватися й продовжувати творити нашу буденність. В умо-

вах війни змінюються моральні норми, взаємини між людьми, сімейні традиції. Респонденти, які залишилися вдома, в Україні згадують про обстріли, втрату близьких, житла, складність знайти продукти, проблеми з водою, світлом тощо, натомість, українські мігрантки за кордоном розповідають про складнощі адаптації та відзначають потужну допомогу на побутовому рівні іноземних сусідів — від офіційної до загальнолюдської — завдяки чому відчувається продовження повноцінного життя та нових можливостей. Таким чином, зараз відбувається актуалізація звичаїв колективної допомоги задля виживання в надскладних і нелюдських умовах та життя в новому середовищі. Люди, які переживають війну, розуміють, що без громадської, сусідської допомоги вдома чи за кордоном у воєнні часи дуже складно призвичаюватися, а то й вижити: «Тому що всі об'єдналися, тому й вижили», — говорить респондентка Олена, яка пережила окупацію Херсону (2022 р.) [14]. Українське суспільство наразі переживає багато спільних досвідів війни. Всі ситуації створюють спільний контекст життя для людей та, незалежно від місця проживання, формують спільну історичну пам'ять, що сприяє появі відчуття єдності.

1. Грінчук М. «А раптом тобі захочеться щось записати?». *Електронний науковий журнал: Україна модерна. У Вирі війни*. 01.06.2024.
2. Телипська О. *Бігти не можна залишитися: Історії українських біженців у власній країні*. Харків, 2022. 224 с.
3. Demel G., Tsheschyns'ka P. Forming a Ukrainian Diaspora in Poland: Between «Common Culture», National Naturalism, and Othering. *Nationalities Papers*. Варшава, 2024. Р. 1—20.
4. Demel G. Przynsi. Czy zostaną? Wybrane narracje o Ukraincach w Polsce a koncepcja paniki moralnej. *Studia Politologiczne. Studia i analizy*. Варшава, 2023. Вип. 68. С. 271—296.
5. Панкова А., Боряк О. «...це війна, це вбивання цивільних, мирних...»: Мешканці передмістя Чернігова про особливості воєнного повсякдення під час російського наступу та життя в окупації (24 лютого — 2 квітня 2022 р.) (запис і публікація А. Панкової; О. Боряк). *Український історичний журнал*. 2022. Число 6. С. 30—47.
6. Васянович О. «Я боялася, що якщо першу мене вб'ють, то хто буде батьку їсти ва рити»: Розповідь мешканки с. Полісся на Чернігівщині про життя в окупації. *Український історичний журнал*. 2024. Число 2. С. 39—57.

7. *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи: Збірник матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21—22 лютого 2023 р.)*. Ред. та упоряд. С. Маховської. Київ, 2023. 120 с.
8. Березовська О., Березовська В. «Страшно, коли діти хочуть їсти, а ти не можеш нічого дати»: дитяче повсякдення в умовах російсько-української війни. Електронний науковий журнал: *Україна модерна. У Вирі війни*. 27.06. 2023.
9. Логвиненко Б. *Деокупація. Історії опору українців. 2022*. Київ, 2023. 279 с.
10. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис від жительки с. Козаровичі Вишгородського р-ну Київської обл. 8 серпня, 2022 р.
11. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис від Олени, 41 р., Варшава, Польща. 8 лютого, 2024 р.
12. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис від жительки м. Буча Київської обл. 14 квітня, 2022 р.
13. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис від жительки селища Бородянка Бучанського р-ну Київської обл. 25 квітня, 2022 р.
14. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис від жительки Херсону. 25 квітня, 2023 р.
15. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис від жителя селища Ворзель Бучанського р-ну Київської обл. 24 вересня, 2022 р.
16. *Музей-архів народної культури Українського Полісся. Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. Чернігів-2018*. Записано Ю. Крикун в с. Дніпровське Чернігівського р-ну Чернігівської обл.;
17. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис (1) від жительки селища Макарів Бучанського р-ну Київської обл. 18 квітня, 2022 р.
18. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис від жительки м. Ірпінь Київської обл. 2 квітня, 2022 р.
19. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис (2) від жителя селища Макарів Бучанського р-ну Київської обл. 18 квітня, 2022 р.
20. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис від Алли, 52 р., Варшава, Польща. 9 лютого, 2024 р.
21. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис від Наталії, 37 р., Варшава, Польща. 11 лютого, 2024 р.
22. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис від священника селища Бородянка Бучанського р-ну Київської обл. 25 квітня, 2022 р.
23. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис від жителів м. Іванків Вишгородського р-ну Київської обл. 18 квітня, 2022 р.
24. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис від Наталії, 35 р., Варшава, Польща. 7 лютого, 2024 р.
25. Крикун Ю. Авторські зібрання польових аудіозаписів. Запис від Євгенії, 40 р., Варшава, Польща. 10 лютого, 2024 р.

REFERENCES

- Grinchuk, M. (2024, 01.06.). «What if you want to record something?». *Electronic scientific journal: Ukraine Modern. In the Whirlpool of war. In the Thunderstorm of War. Ukraine is modern* [in Ukrainian].
- Telypska, O. (2022). *Running can't stay: stories of Ukrainian refugees in their own country*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Demel, Gr., & Trzeszczynska, P. (2024). Forming a Ukrainian Diaspora in Poland: Between «Common Culture», National Naturalism, and Othering. *Nationalities Papers* (Pp. 1—20) [in Polish].
- Demel, Gr. (2023). They came. Will they stay? Selected narratives about Ukrainians in Poland and the concept of moral panic. *Political Science Studies. Studies and analyses* (Issue 68, pp. 271—296) [in Polish].
- Pankova, A., & Boriak, O. (2022). «... This is the war, this is murder of peaceful civilians. . . »: Chernihiv neighborhood's residents about the peculiarities of everyday life during the Russian offensive and life under occupation. *Ukrainian Historical Journal* (Issue 6, pp. 30—47) [in Ukrainian].
- Vasyanovych, O. (2024). «I was afraid that if they killed me first, then who would cook for my father»: the story of the resident of Polissia village, Chernihiv region, about life under the occupation. *Ukrainian Historical Journal* (Issue 2, pp. 39—57) [in Ukrainian].
- Berezovska, O., & Berezovska, V. (2023, 27.06.). «It's scary when children want to eat, and you can't give anything»: children's everyday life in the conditions of the Russian-Ukrainian war. *Ukraine is modern. In the Thunderstorm of War* [in Ukrainian].
- Makhovska, S. (Ed.). (2023). *War, science and emotions: (un) new concepts and approaches: Collection of round table materials (Chernihiv, February 21—22, 2023)*. Kyiv: Yurka Lyubchenka [in Ukrainian].
- Logvynenko, B. (2023). *De-occupation. Stories of Ukrainian resistance*. 2022. Kyiv: Ukrainer [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded from a resident of Kozarovychi, Vyshhorod district, Kyiv region. 8 August, 2022 [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded by Elena, 41, Warsaw, Poland. 8 February, 2024 [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded from a resident of Bucha, Kyiv region. 14 April, 2022 [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded from a resident of Borodyanka, Bucha district, Kyiv region. 25 April, 2022 [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded from a resident of Kherson on April 25, 2023 [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded from a resident of Vorzel, Bucha district, Kyiv region. September 24, 2022 [in Ukrainian].

- Museum & Archive of folk culture of Ukrainian Polissia of State scientific center for protection of cultural heritage from technological disasters. Chernihiv-2018, recorded by Y. Krykun from Dniprovsk, Chernihiv district, Chernihiv region [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded (1) from a resident of Makariv, Bucha district, Kyiv region. 18 April, 2022 [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded from a resident of Irpin, Kyiv region. 2 April, 2022 [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded (2) from a resident of Makariv, Bucha district, Kyiv region. 18 April, 2022 [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded by Alla, 52, Warsaw, Poland. 9 February, 2024 [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded by Natalia, 37, Warsaw, Poland. 11 February, 2024 [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Record from a priest from Borodyanka, Bucha district, Kyiv region. 24 April, 2022 [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded from residents of Ivankiv, Vyshhorod district, Kyiv region. April 18, 2022 [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded by Natalia, 35, Warsaw, Poland. 7 February, 2024 [in Ukrainian].
- Krykun, Y. *Author's collections of field audio recordings*. Recorded by Eugenia, 40, Warsaw, Poland. 10 February, 2024 [in Ukrainian].